

*Климович Н.***ПОСТАТЬ СЕРГІЯ ЄФРЕМОВА КРІЗЬ ПРИЗМУ ЩОДЕННИКОВИХ
НОТАТОК (за матеріалами «Щоденників» 1923 – 1929 рр.)**

Минуле людства відображено в історичних джерелах, тобто продуктах матеріальної чи духовної культури, з яких одержують дані про процеси суспільного розвитку¹.

Специфічний характер мають джерела особового походження, якими є щоденники. Їхня поява спричинена, переважно, суб'єктивними мотивами і волею автора. В них, як правило, досить своєрідно відображена інформація, на що впливає низка факторів, зокрема соціальний стан автора, суб'єктивність позначається в оцінці фактів та подій, психологічному висвітленні їх. Незважаючи на ці особливості, щоденники є джерелом набагато достовірнішим, ніж мемуари, твори авторів, спогади сучасників. Вони ведуться задля систематизації власних думок, занотовування фактів своєї наукової роботи, ставлення до подій, явищ навколишньої дійсності.

В Україні така форма фіксації подій навколишньої дійсності була відома під назвою діаріушів і отримало «широке розповсюдження серед письменних людей у старовину, так з XVI – XVIII віку починаючи», в той самий час, як «особа людська ... хоч трохи себе усвідомила й почула певний смак і зацікавлення до своїх власних пригод та переживань»².

Важко уявити собі письменника, політика, громадського чи культурного діяча, який би не робив щоденникових записів. Якщо він їх не залишив, то закрадається підозра, що цій людині нічого сказати ані своїм сучасникам, ані наступникам. Як зазначає дослідник П.Сорока: «... у великих письменників щоденники – це найкраще написане ними, або одне з найкращого. Як у Сен Сьонагон, Ренуара, Гомбровича, Гонкурів, Пришвіна, Гінзбург, Довженка ...»³. Варто додати, що такі інтимні джерела можуть кардинально змінити погляд на особистість, заново переоцінити її творчість, відкрити в ній приховані пласти. Так оприлюднення щоденникових нотаток Аркадія Любченка викликало сенсацію в світі українських інтелектуалів. Тут йдеться про таку глибинну розпуку – розлам цілого світу, що спустошення європейської духовності виглядає просто дитячою забавкою. Чого варті лише «пам'ятні сни» письменника, які буквально пронизують увесь текст і викликають у читача передчуття трагедії: «їду човником – душоубкою якоюсь фосою. Весна. Брудна вода, сіре небо. Голі ще дерева»⁴.

Не менш цінним джерелом є щоденники академіка Сергія Єфремова, які 26 січня 1990 р. були передані до Інституту архівознавства НБІ ім. В.І.Вернадського з архіву КДБ України⁵. В них відображено події, свідком

чи учасником яких став автор. Перед нами постають «зупинені» миттєвості потоку історії, які підхопив автор», «його безпосередні рефлексії з приводу щойно побаченого і пережитого»⁶, крім суто щоденникових за своєю природою записів, є і коментарі до подій глобального масштабу. «...Типово щоденниковий матеріал, спонтанний, вільний від самоцензури, не регульований, не контрольований автором і саме цим осібю цінний для розуміння тих зигзагів його свідомості і душевного життя, тих глибинних джерел і затаєних спонук-бажань, які часто-густо визначали – дарма що про це він, можливо, не здогадувався – його погляди і вчинки...»⁷, – таку формулу до розуміння щоденників як історичних джерел вивів Ю.Барабаш. Вона підтверджується багатьма прикладами щоденникової літератури. Особа автора постає більш цілісною, «неконтрольованою», органічнішою.

Сім років писав свій щоденник Сергій Єфремов. він не міг не писати, для нього було духовною потребою і обов'язком відгукуватись на всі події життя в Україні. В той час, коли у нього було вибито з рук «перо публіциста», він продовжував писати: «Мабуть, це тому, що оце записування – ніби сурогат публіцистики: запишеш – і скинеш немов ту вагу хоч трохи, що лежить на душі невисловна»⁸. Була ще одна причина, яка спонукала Сергія Олександровича до письма. Він сподівався і чекав, як і кожен, кого Бог наділив умінням майстерно володіти словом, чекав на свого читача. Звісно, на перший погляд це нонсенс – писати щоденник, вести інтимні, таємні від усіх записи, і в той же час сподіватись на читача. Але існує відомий психологічний парадокс – писаний не для нескромних чужих очей щоденник завжди розрахований на читача, який зрозуміє автора. А вже чи буде цей текст цікавий комусь залежить від постаті самого автора.

Сергій Єфремов – відомий публіцист, в силу характеру свого не міг писати «в шухлядку», він відчував, що написане ним, нехай через багато десятиліть, буде прочитане. Саме тому його «Щоденники» є не лише стислими денними записами, а, передусім, діалогом з уявним потенційним читачем. Смію висунути припущення, що саме через цю обставину в його записах майже немає місця інтимним переживанням, розповідям про своє особисте, подружнє життя, відносини з друзями. Інформація, яка стосується особи автора аж занадто, як на такий інтимний вид джерела, стисла, лаконічна, вихолощена. Він постає як людина надзвичайно вимоглива до себе і до інших, часто занадто категорична у своїх судженнях, з консервативними смаками. Розум його вирізняється гостротою, але в той же час холодністю і цинізмом. Сергій Єфремов судить про все скептично – «така тактика холодного розуму»⁹. Він непримиримо ставився до ворогів, не поступався своїми принципами: «Можна бути рабом, коли обставини дужчі за тебе, коли груба сила схопила тебе за крак і втиснула в ярмо. Але бути

лакеєм – треба мати душу лакейську...»¹⁰. Про нього говорили можновладці: «Наш ворог непримиренний. Але інтриг та змов не робить»¹¹.

Суворя дійсність зробила його справжнім стоїком, але в його записах де-не-де проступають дуже зворушливі, інтимні рядки, які засвідчують, що в глибині душі автор залишався тонкою натурою, що не втратила почуття любові до рідної землі, ніжності до близьких людей. Дивовижні описи мальовничих місцевостей зворушують. Згадки про близьких людей лаконічні, коротенькі, але й вони говорять про чутливість цієї людини. Побувавши на похороні знайомої, він пише: «Застав небіжку вже на столі. Як вона нагадала мою маму в труні, у вічно пам'ятному січні 1917...»¹². Коротенька фраза про «вічно пам'ятний січень 1917» засвідчує, як сильно вразила Сергія Єфремова смерть матері. Про його ставлення до батьків свідчить і такий запис: «Скільки разів мені спало на думку, що мої старі померли вчасно. Я не знаю, що вони тепер би робили, доживши до цього перевороту в житті...»¹³. Його згадки про дитинство дуже щирі, хоча їх мало: «...перед очима у мене стояла Пальчиківська церквиця, лунав батьків голос у вітваря і кругом були півзабуті любі обличчя тоді знайомих людей (певно, нікого вже з них нема живого) і сам я маленький хлопчина, гордий тим, що «вистояв таки в церкві», хоча очі під кінець служби злипалися від солодкої дрімоти»¹⁴.

Як вже було зазначено, про своє особисте подружнє життя Сергій Олександрович не робив ніяких заміток, подекуди можна натрапити на поодинокі речення чи уривок фрази, або на такий запис: «Жінка – як погода: ніколи не вгадаєш, коли вона зігріє теплом, а коли холодним дощем... Це ніби з «думок гулящої людини»¹⁵. Сам автор схилився до думки, що «стосунки до жіноцтва... це найкраще і найпевніше, може, мірило духовної вартості чоловіка, а разом і його культурності: ні в чому не позначається так виразно вдача людини – і як рідко хто з нас чоловіків видержує іскуса на цьому делікатному ґрунті»¹⁶. Навіть не хизування своїми перемогами, не донжуанство, а «холодний обрахунок і черства розміркованість» є для нього найбільшим злом в інтимних стосунках, коли чоловік «свої стосунки засновує на такому ж безмежно роздуту «я» й усі пориви серця підпорядковує чисто головним процесам, розумному чи нерозумному резонерству»¹⁷.

Він усвідомлював цінність своїх записів для майбутніх дослідників, адже «діаріюші одрізняються тим, що ловлять події, мовляв на гарячому вчинку, по свіжому зафіксують їх слід і через те, дарма що звичайно бувають занадто суб'єктивними подають матеріал ваги неоціненої»¹⁸. Саме суб'єктивності у своїх судженнях і оцінках він і намагався уникнути. На думку автора мало хто залишається самим собою описуючи власне життя, «треба геніальної щирості Шевченка, щоб дати справді інтимну сповідь душі, без жодного позування й прикрас, без випинання свого я, без того неприємного

кокетування, яке тим прикріше, що ніби не має ясно призначеної мети дурити когось іншого»¹⁹.

Найголовнішим для Сергія Єфремова був виклад інформації про основні події та обставини життя різних верств українського народу в умовах становлення тоталітарної моделі.

Попри свою волю, він все ж постає перед нами як цілісна натура, фантастично працююча, обдарована, з неабияким почуттям гумору, що стала легендарною ще за життя.

Не один раз у Сергія Єфремова виникала думка знищити свої записи, але на превелике щастя цього не сталося і через багато десятиріч вони становлять інтерес для дослідників. Читати їх зараз є великою насолодою, адже вони дають можливість відчутти атмосферу доби.

Характеризуючи щоденники як джерело до розкриття внутрішнього світу особистості, варто навести влучну характеристику, яку дав цьому виду джерел Ю.Барабаш: «...А таки ж затвердий горішок – оцей до краю контраверсійний, нерідка аж вибуховий людський документ, цей складний за структурою і багато шаровий за змістом ідеологічно, літературний, психологічний феномен...»²⁰.

«Щоденники» Сергія Олександровича Єфремова є унікальним історичним джерелом, якому важко знайти аналог по інформативності, розмаїттю тем і сюжетів. Це справжня енциклопедія життя українського народу в умовах радянської дійсності 20-х років ХХ століття.

¹ Колобов О. Значення фондів особового призначення // Українська біографістика. – 1999. – Вип. 2. – С. 201.

² Єфремов С. Літературний автопортрет Шевченка // Єфремов С. Літературно-критичні статті. – К.: Дніпро, 1993. – С. 254.

³ Сорока П. Мудрість доброти. Нотатки на берегах щоденників Олесея Гончара // «Слово Просвіти». – 2004. – 24 -30 червня. – ч. 26 (246). – С. 9.

⁴ Любченко А. Щоденник // Березіль. – 1999. - №7-8. – С. 131.

⁵ Путро О. Михайло Грушевський у «Щоденниках» С.Єфремова (1923-1929 роки) // Київська Старовина. – 1998. – № 4. – С. 203.

⁶ Барабаш Ю. Фрагменти світової історії у форматі особистої долі. Кілька причинків до «Щоденників» Аркадія Любченка // Сучасність. – 2002. – № 3. – С. 106.

⁷ Там само. – С. 115.

⁸ Єфремов С. Щоденники (1923-1929 рр.). – К., 1997. – С. 117.

⁹ Сорока П. Щоденники. – С. 9.

¹⁰ Єфремов С. Щоденники. – С. 109.

¹¹ Там само. – С. 77.

---

¹² Там само. – С. 70.

¹³ Там само. – С. 181.

¹⁴ Там само. – С. 371.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Єфремов С. Без синтезу. До життєвої драми Куліша // Єфремов С. Літературно-критичні статті. – К.: Дніпро, 1993. – С. 221.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Єфремов С. Літературний автопортрет Шевченка // Єфремов С. Літературно-критичні статті. – К.: Дніпро, 1993. – С. 254.

¹⁹ Єфремов С. Без синтезу. До життєвої драми Куліша // Єфремов С. Літературно-критичні статті. – К.: Дніпро, 1993. – С. 221.

²⁰ Барабаш Ю. Названа праця. – С. 115.